

Een nieuwe plaats voor het raam van de St. Martinuskerk

Hans van der Sloot

Ieder die te spreken komt over de inmiddels gesloten en tot sloop bestemde Martinuskerk in Groenoord, heeft het allereerst over de glas in lood ramen, die zowat de gehele zuidwestgevel van het gebouw in beslag namen. Begrijpelijk. Want eigenlijk kan men spreken van één venster met een formaat van meer dan tachtig vierkante meter, waarmee de schepping van glazenier Jan Willemen tot ieders verbeelding, kerkbezoeker en niet kerkbezoeker sprak

Anders dan de meeste klassieke glas in lood ramen, vormde het raam van de Martinuskerk één ononderbroken geheel; een vertelling in glas en kleuren waarin verwijzingen naar de bijbel, verbeeldingen van de vier jaargetijden en de tekens van de dierenriem met elkaar verweven zijn. Het raam is typerend voor de ontwikkelingen die in de jaren zestig de Nederlandse kerkprovincie beroerden. Van parel aan de pauselijk tiara veranderde Nederland na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) in een ongehoorzaam kind. Bij de opening in 1962 vroeg Paus Johannes XXIII de verzamelde bisschoppen om het 'aggiornamento', 'het bij de tijd brengen van de kerk', welke oproep in Nederland praktisch naar de letter werd beantwoord. In de sfeer van het Tweede Vaticaans Concilie ontstond in Nederland een beïnvloeding van de kerk door de zogeheten nieuwe theologie. Deze ging ervan uit dat de traditionele Latijnse mis en liturgie: de katholieke rite, kon worden verlaten en dat de kerk zich meer moest richten op de leer van de apostelen, hun eerste opvolgers en op de geschriften van de kerkvaders. Op die manier zou de kerk dichter bij haar oorsprong komen waardoor geloofwaardigheid en getuigenis dichter bij de mens zou komen te staan.

In de liturgie werd al snel de volkstaal ingevoerd, een tot dusver ongehoord besluit in een kerk die in structuur sedert de eerste eeuw na Christus maar weinig veranderingen had toegestaan en doorgemaakt. Ook werd de positie van de plaatselijke bisschoppen en van de leken in de kerk versterkt. De concilievaarders verklaarden zich bovendien in één adem voorstander van de democratie en erkenden gewetens- en godsdienstvrijheid. Zij toonden respect en openheid voor andere godsdiensten en andere christelijke kerkgenootschappen. De Nederlandse bisschoppen gingen daarbij nog een paar stappen verder en spraken zich meteen maar uit tegen de kernwapenuedloop.

Ook de visie op de kunst, muziek, letteren en beeldende kunst en de rol die deze kon worden toebedeeld in het nieuwe kerkelijke denken, veranderde sterk. Nog steeds zijn de namen van bijvoorbeeld Huub Oosterhuis en Antoine Oomen sterk verbonden aan het pionierswerk van de jezuïeten waarmee destijds geschiedenis werd geschreven binnen de Rooms-katholieke kerk. Als geen ander droegen zij bij aan het gebruik van eigentijdse kunst in de eredienst. Veel ervan is inmiddels weer verloren gegaan. De nieuwe liturgie heeft de traditionele opvattingen niet verdrongen. Binnen de katholieke kerk heeft een tegenbeweging veld gewonnen die de Latijnse mis en het gregoriaans weer centraal stelt.

Wereldwijd is het debat waartoe het Tweede Vaticaans Concilie de aanzet heeft gegeven nog niet uitgewoed. De progressieve katholieken stellen nog immer dat Vaticanum II niet ver genoeg zou zijn gegaan en roepen op tot een Derde Vaticaans Concilie om een verdere modernisering in gang te zetten. Aan de andere kant pleitte de Belgische kardinaal Godfried Danneels in 2003 voor een herziening van het door Vaticanum II uitgegeven document *Gaudium et Spes* 'over de kerk in deze tijd' (1965) omdat deze constitutie over de Kerk in de wereld te veel de geest van de 'sixties' zou ademen.

Het raam van de St. Martinuskerk geeft een mooi voorbeeld van het denken over de rol van de beeldende kunst in de moderne katholieke kerk die geheel werd gebouwd in de geest van het Tweede Vaticaans concilie. Zo klein als de St. Martinuskerk was, brak het gebouw als geheel met orthodoxe opvattingen. Gestreefd werd niet naar liturgische opvattingen maar naar een gemeenschapshuis dat de nadruk legde op de gezamenlijkheid van de katholieken. In vormgeving en plaats van het orgel werd een direct contact gezocht. Bewust werd gekozen voor een eenvoudig begeleidend instrument, zoals Nederland dat ook kent uit de progressieve kerkbouw voor de (vrijzinniger) protestantse gemeente. Het lijkt een onbetekend detail, tot men beseft dat het gregoriaans vanouds zonder instrumentale begeleiding ten gehore werd gebracht. Het gregoriaans is niet slechts muziek, het is ook, en op de eerste plaats, gebed, en omdat het gezongen gebed nauw verbonden is met de liturgie en het karakter van de Rooms-katholieke Kerk. Niet de inleidingen en preken met louter informatieve bedoeling, niet het gemeenschap vieren, maar de aanbidding en de verticale dimensie, de gerichtheid op God, zijn een eerste uitgangspunt. Tegen instrumentale begeleiding bestonden tot in de late middeleeuwen dan ook grote bezwaren en waar in protestantse kring later de muzikale vertelling en verklaring

van de testamenten tot ongekende bloei kwamen, bleef de katholieke kerk zoveel als mogelijk de nadruk leggen op de oorspronkelijke eucharistieviering.

Ook in de kerkarchitectuur en met name de kunsttoepassingen binnen de kerk zocht de vernieuwingswing naar eigentijdse vormen. De glazenier, kunstschilder en tekenleraar Jan Willemen die het grote raam van de St. Martinuskerk ontwierp en grotendeels zelf uitvoerde, volgde deze richting. Jan Willemen kan niet tot de grote katholieke kunstenaars worden gerekend. Zijn oeuvre als kerkelijk glazenier is ook beperkt, maar laat toch zien hoe veranderingen in het liturgisch denken zich voltrokken. In de ransen die hij

ontwierp voor de Onze Lieve Vrouwekerk in Teteringen, houdt Willemen onverkort vast aan de heersende traditionele opvattingen. In het grote roosvenster van de kerk hebben de portretten van de heiligen een prominente plaats. Wel week Willemen in de wijze van portretteren en plaatsingen binnen het zeer traditionele kader van het roosvenster af van de tot dan geldende gebruiken. Alle portretten rond het centrale ronde venster geven de persoon in dezelfde hoek weer, waardoor het venster eerder familiair dan sacraal aandoet. In het glas in lood dat hij ontwierp voor de parochiekerk in Papendrecht was hij nog een stap verder. Hier volgt Jan Willemen zonder voorbehoud de bijbelse vertelling van de Drie Koningen.

Foto: Atelier Stef Hagemeier

gemeente
Schiedam

Martinuskerk

Het eerste dat in dit raam opvalt, is de openheid die Willemen de drie wijzen toedicht. Ze zijn niet vastgeroest in de oude tradities maar worden afgebeeld als wijze mensen, die hun ogen openhouden voor wat er om hen heen gebeurt, die op zoek zijn naar wat het leven echt waardevol maakt.

In vergelijking met de traditionele katholieke kerkramen is dit in klein bestek een 'passieverhaal', bestemd om onmiddellijk begrepen te worden door de toeschouwers in de kerk.

Het raam van de voormalige St. Martinuskerk vormt als het ware het eindstation in de ontwikkeling die Jan Willemen doormaakt binnen de vrijheid die de nieuwe liturgie hem bood. In dit imposante raam dat met z'n 81 vierkante meter één aaneengesloten vertelling vormt, lijkt de bijbelse vertelling zelfs geheel op de achtergrond te zijn geraakt. Het raam toont zich eerder als een autonoom kunstwerk en helpt op die manier de indruk te versterken dat niet langer de eucharistieviering centraal staat, maar het gezamenlijk beleven. Op het raam van Jan Willem voor de St. Martinuskerk is dan ook in hoge mate de kritiek van de Friese kunsthistoricus Huub Mous van toepassing: 'Bij het gebruik van eigentijdse kunst in de liturgie worden objecten van buitenaf hierin opgenomen, een soort Fremdkörper dus, die geen directe relatie hebben met die liturgie zelf, hooguit en historische verwantschap in een ver verleden. Deze objecten zijn op zich zelf niet gemaakt of bedoeld voor het gebruik in een eredienst (een enkele uitzondering daargelaten). Het gevolg is een soort contextuele verwarring. Aan de ene kant wordt gesteld dat het kunstwerk zijn eigen esthetische ervaringshorizon heeft, aan de ander kant wordt het wel degelijk aangewend als een mogelijke katalysator van een religieuze ervaring'.

In de St. Martinuskerk was dit ook het geval. Maar weinigen refereren aan de liturgische betekenis van het wandgrote raam. De herinnering betreft vooral de kleurenrijkdom, de prachtige lichtval over de volle breedte van het kerkgebouw en de rijkdom aan details in de vertelling van de vierjaargetijden. Ook de restaurateurs van glastelier Stef Hagermeier in Tilburg die de conservering van het Schiedamse glas in lood onder handen hebben spreken van het bijzondere ontwerp, dat in zoveel opzichten afwijkt van hetgeen zij meestal in

kerkgebouwen aantreffen. En dat is nogal wat. De lijst van kerkelijke glas in loodrestauratie omvat vele tientallen projecten waaronder een aanzienlijk aantal van groot historisch en kunsthistorisch belang.

Technisch bleek het een meevaller dat de 32 panelen (onderverdeeld in vier ramen elk) waaruit het complete glas in lood van de St. Martinuskerk is opgebouwd, gemakkelijk uit de sponningen kwam. Er is nauwelijks breuk opgetreden aan de zijkanen van de ramen, zoals maar al te vaak gebeurt wanneer het glas in lood lang in de sponningen heeft gezeten. Wel is aan het licht gekomen dat Jan Willemen als ontwerper zorgvuldiger was dan als glazenier. Op vele plekken blijken de loodverbindingen onvolkomen te zijn. Op heel wat plaatsen is gemiddeld om kleine ruitjes toch op hun plaats te krijgen, hier en daar zijn stukken gekleurd glas dubbel aangebracht voor een extra effect en in een enkel geval is het zijlood door de glazenier zelf verwijderd omdat het raam te groot bleek voor de sponning.

Van alle ramen wordt een minutieus verslag gemaakt, van de hoofdvormen worden kartons gesneden die het werk van terugplaatsen en het eventueel ontwerpen van nieuwe sponningen moeten vergemakkelijken en alle ramen worden zorgvuldig gefotografeerd, inclusief alle zwakke punten.

Door het bisdom Rotterdam en Wijkontwikkelingsmaatschappij Groenord is het venster geschonken aan de Stichting Beukenhof die voor het raam een bijzondere en monumentale bestemming op de begraafplaats en het crematorium in gedachten heeft. Een mogelijkheid is dat het complete raam een opstelling in de buitenlucht krijgt. Vanzelfsprekend veilig opbergen in cassettes van weer- en vandaalbestendig glas. Ook een binnenopstelling behoort echter tot de mogelijkheden, waarop momenteel wordt gestudeerd.

Gedacht wordt ook over de wijze waarop een eventuele restauratie moet worden uitgevoerd. Ook deze is afhankelijk van de bestemming die het raam straks zal krijgen. Dat het geheel de moeite van conserveren en restaureren waard is, staat echter als een paal boven water. De tijd zal namelijk leren dat Schiedam hiermee één van de grote kerkelijke kunstwerken conserveert die tekenend zijn voor de opvattingen over de rol van autonome kunst binnen de katholieke liturgie waarin Nederland enkele decennia lang een voortrekkerrol vervulde. Een prachtig raam bovendien dat het ene verhaal met het andere verweeft in een ongekende kleurenrijkdom. ■

